

УДК 343.985:343.62

Пяковський Вадим Валерійович –
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики
та судової медицини Національної
академії внутрішніх справ

СПОСІБ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто класифікацію способів учинення насильницьких злочинів проти статевої недоторканості неповнолітніх залежно від особи злочинця, зокрема способи учинення цих злочинів батьком, братом, вітчимом або іншою особою, на яку покладено обов'язки з виховання неповнолітнього; сторонньою для дитини особою; групою осіб; серійним гвалтівником.

Ключові слова: насильство; зґвалтування; спосіб учинення злочину; криміналістична характеристика; дитина; неповнолітній.

У системі криміналістичної характеристики важливе місце посідає спосіб учинення злочину як елемент, що містить закономірні зв'язки слідів з ознаками складу злочину. Спосіб учинення злочину, хоча й не повністю, але найбільшою мірою відображає форму зовнішнього прояву діяння та індивідуальні особливості, що притаманні лише йому.

Спосіб учинення злочину може свідчити про фізичний або розумовий стан правопорушника. Знання способу вчинення кримінального правопорушення досить часто дає змогу слідчому сформулювати психологічний портрет злочинця, визначити його можливий вік, а надалі може слугувати основою для висунення слідчих та оперативно-розшукових версій розслідування [1, с. 64].

О. Н. Колесніченко вважає, що спосіб учинення злочину – це спосіб дій злочинця, що полягає в певній послідовності, поєднанні окремих рухів, прийомів, застосовуваних суб'єктом. На його думку, необхідно розрізняти «спосіб підготовки до вчинення злочину, спосіб власне вчинення, а також приховування злочину» [2, с. 81].

Г. Г. Зуйков визначає спосіб учинення злочину як систему дій щодо підготовки, учинення, приховування злочину, детерміновану умовами зовнішнього середовища та психофізичними якостями особи, пов'язаними з вибіркоким використанням відповідних засобів і умов місця та часу [3, с. 58].

В. Ю. Шепітько стверджує, що спосіб учинення злочину – це образ дій злочинця, що передбачає певну систему операцій і прийомів. Його структура охоплює: способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення та способи приховування (маскування) [4, с. 328]. Водночас, на думку науковця, спосіб злочину не завжди має повну структуру.

Отже, спосіб учинення злочину – це не елементарна сукупність вольових дій, а закономірно визначена, структурована система поведінки суб'єкта, спрямована на підготовку, учинення та приховування злочину.

Спосіб учинення злочину свого часу досліджували численні науковці в галузі кримінального процесу та криміналістики. Серед них Ю. В. Баулін, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. К. Весельський, В. І. Галаган, С. М. Зав'ялов, Г. Г. Зуйков, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. В. Тіщенко, В. В. Чурпіта, В. Ю. Шепітько та ін. Однак нині залишаються недостатньо вивченими питання, що стосуються способів учинення насильницьких статевих злочинів, особливо коли йдеться про злочини, учинені щодо неповнолітніх.

Аналіз судово-слідчої практики розслідування насильницьких злочинів проти статевої недоторканості неповнолітніх, передбачених ч. 3, ч. 4 ст. 152 (Згвалтування) і ч. 2, ч. 3 ст. 153 (Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом) Кримінального кодексу (КК) України,

дав змогу класифікувати способи їх учинення залежно від особи злочинця на такі групи:

1) насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене батьком, братом, вітчимом або іншою особою, на яку покладено обов'язки з виховання неповнолітнього;

2) насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене сторонньою для неї особою;

3) насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене групою осіб, серед яких можуть бути як підлітки, так і дорослі;

4) насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене серійним гвалтівником.

Слід зазначити, що злочинцями в таких кримінальних правопорушеннях практично завжди є особи чоловічої статі, однак у правоохоронній практиці трапляються також випадки, коли жінки беруть у них участь як співучасниці насильства.

Розглянемо їх більш детально.

1. Насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене батьком, братом, вітчимом або іншою особою, на яку покладено обов'язки з виховання неповнолітнього.

Це найбільш поширений вид насильницького посягання на статеву недоторканість дитини. Пояснюється ця обставина тією необмеженою владою, яку, на думку більшості, мають батьки або близькі родичі над своїми дітьми. Досить часто такі насильницькі дії відбуваються під впливом алкогольного або наркотичного сп'яніння, мають систематичний характер і зазвичай вчиняються за місцем проживання злочинця й потерпілого.

Наприклад, приблизно в середині січня 2009 р. ОСОБА_3, перебуваючи за місцем свого проживання, усвідомлюючи, що дочка його співмешканки – ОСОБА_5 є малолітньою, будучи її вітчимом, під час учинення розпусних дій запропонував останній вступити з ним в статеві зносини. Коли вона відмовила, ОСОБА_3, застосувавши фізичне насильство, що полягало в утриманні її тіла в лежачому положенні та утриманні її рук, зняв з неї одяг і всупереч її волі здійснив з нею статевий акт природним способом. Після

закінчення статевого акту ОСОБА_3 пригрозив потерпілій убивством і висловив таку погрозу на адресу її близьких родичів, якщо вона розповість про це своїй матері.

Скориставшись тим, що малолітня ОСОБА_5 злякалась його погроз і замовчувала факт її зґвалтування від рідних, ОСОБА_3 за місцем свого проживання в період із середини січня до середини червня 2009 р. неодноразово, застосовуючи фізичне насильство, що полягало в утриманні її тіла в лежачому положенні та утриманні її рук, здійснював із нею всупереч її волі статеві акти природним способом.

Вищезазначені дії ОСОБА_3 призвели до вагітності малолітньої ОСОБА_5 та подальшого народження нею дитини[5].

Зазначені способи насильницького злочинного посягання на статеву недоторканість дитини зазвичай не передбачають підготовчого етапу, оскільки здебільшого їх не планують. Умисел щодо вчинення такого злочину найчастіше виникає спонтанно, залежно від ситуації, що складається, зокрема коли інші особи (родичі) самі ненавмисно «передають» дитину до рук злочинця (наприклад, залишають її з ним удома або в іншому місці наодинці, просять погуляти, сходити разом до лазні тощо). Дружина (співмешканка), інша особа власною поведінкою може спровокувати дії злочинця (наприклад, під час сімейної сварки сказати про його статеve безсилля, образивши його чоловічу гідність).

Іноді злочинець навмисно залишається наодинці з дитиною в окремому приміщенні під приводом виховання, наприклад гри з нею, допомоги в підготовці уроків, іншого спільного проведення часу. Умовою для вчинення такого злочину може бути вживання (серед іншого спільне) спиртних напоїв, наркотичних речовин. Користуючись довірчими відносинами, гвалтівник починає чіплятися до дитини, водночас пригнічуючи її волю до опору шляхом психічного або фізичного насильства. Учиняючи зґвалтування або насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, зловмисник може застосовувати підручні засоби та знаряддя. Жертва в момент учинення насильства рідко чинить фізичний опір, здебільшого не опирається.

Після вчинення злочину гвалтівники, приховуючи сліди насильства та своєї причетності до нього, висловлюють дитині різні погрози про фізичну розправу або реально чинять її для того, щоб потерпілий побоювся повідомити про це кому-небудь, особливо поліції. До того ж, гвалтівник може пропонувати винагороду у вигляді грошей, подарунків, солодощів тощо, вмовляти пробачити його, обіцяє згодом не повторювати таких дій або шантажує дитину тим, що в разі повідомлення кому-небудь про цю подію, покине її матір тощо. Злочинець намагається реабілітуватися в очах потерпілого, посиляючись на затьмарення розуму або звинувачує дитину в провокації до вчинення злочину. Гвалтівник зазвичай знищує сліди насильства на собі й дитині, приховує або знищує знаряддя та засоби злочину; здійснює вплив на потерпілого, його законного представника, свідків задля досягнення їх відмови від заяви про зґвалтування (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом); замовчує про обставини вчиненого ним злочину; дає неправдиві показання, висуває алібі тощо.

Водночас інші родичі дитини, зазвичай її мати, з огляду на родинні або дружні стосунки, можуть підтверджувати алібі злочинця, брати участь у знищенні слідів злочину. Для пом'якшення вини підозрюваного вони можуть впливати на потерпілого з метою відмови або змінення ним показань.

2. Насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене сторонньою для неї особою.

Після потрапляння неповнолітнього до поля зору злочинця він, визначивши майбутню жертву, нерідко намагається налагодити з нею психологічний контакт (знайомиться, налагоджує довірчі стосунки, пропонує допомогу, послугу, наприклад, провести додому, показати цікаві предмети у себе вдома тощо). Іноді мати дитини власною поведінкою може спровокувати дії злочинця (наприклад, після спільного розпиття спиртних напоїв запросити майбутнього гвалтівника до себе додому або безпосередньо розпивати спиртні напої в себе вдома). Зрештою, діти нерідко самі провокують насильницькі статеві злочини щодо них. Умовами, що провокують майбутнє насильство, можна вважати: самостійне повернення дитини

додому в пізній час; перебування на самоті в громадських місцях (у парку, на будівництві, на вокзалі тощо), а також у культурно-розважальних закладах (кафе, клубах, на дискотеках та ін.); у громадському транспорті (автобус, електричка тощо).

Під час безпосереднього вчинення насильства злочинець заманює або нападає на неповнолітнього, веде (зокрема силоміць) його до безлюдного місця, пригнічує волю до опору шляхом психічного чи фізичного насильства, приводячи до безпорадного стану (погрози, побой, зв'язування рук, примушування до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів тощо), застосовуючи підручні засоби та знаряддя, вчиняє зґвалтування (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом). У момент учинення насильства дитина чинить фізичний опір (намагається вирватися, кличе на допомогу, умовляє відпустити тощо) або не опирається (психологічно пригнічена, доведена до безпорадного стану).

Наприклад, ОСОБА_3 28 лютого 2004 р. близько 20.00 год, перебуваючи поблизу будинку АДРЕСА_5, помітив малолітню ОСОБА_6, якій на момент учинення злочину виповнилося 10 років. Усвідомлюючи із зовнішнього вигляду ОСОБА_6, що вона є малолітньою, з метою задоволення статевої пристрасті пішов за останньою, яка зайшла до під'їзду вищезазначеного будинку. На першому поверсі цього будинку ОСОБА_3 підійшов до малолітньої потерпілої ОСОБА_6, закрив власною рукою їй рота і почав погрожувати останній фізичною розправою у разі, якщо вона почне кричати. Пригнічуючи таким чином волю малолітньої потерпілої ОСОБА_6 до опору, ОСОБА_3 наказав останній підніматися на дев'ятий поверх вищезазначеного будинку, де задовольнив статеву пристрасть неприродним способом щодо малолітньої ОСОБА_6, після чого залишив її та зник із місця події [6].

Після вчинення злочину гвалтівник намагається приховати сліди та власну причетність до насильницьких дій сексуального характеру. Для цього він може здійснювати такі дії: швидко залишити місце події; погрожувати дитині фізичною розправою – убивством, побиттям, заподіянням тілесних ушкоджень тощо. До того ж, він може реально здійснити вищезазначені погрози –

нанести побої, різноманітні тілесні ушкодження, навіть скоїти вбивство. Злочинець здебільшого знищує сліди на собі (переодяг, простирадла, викидає їх, застосовує засоби особистої гігієни, замиває підлогу, якщо злочин учинено у квартирі, кімнаті та ін.); приховує або знищує знаряддя та засоби злочину; інколи вдається до інсценування іншого злочину тощо.

3. Насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене групою осіб, серед яких можуть бути як підлітки, так і дорослі.

Розглядаючи цей спосіб учинення насильницького злочинного посягання на статеву недоторканість дитини, можна констатувати, що злочинці зазвичай ігнорують підготовчі дії. Найчастіше злочинна група планує не лише насильницькі злочини сексуального характеру, а й низку інших, наприклад, корисливо-насильницької спрямованості. Тому доречно зазначити, що злочинці зазвичай володіють навичками та вміннями протиправної діяльності.

Так, 8 серпня 2014 р., близько 23.00 год. раніше судимі за злочини корисливої спрямованості ОСОБА_3 та ОСОБА_4, перебуваючи на пляжі озера Тельбін (м. Київ), помітили неподалік берегової лінії озера не знайомих їм неповнолітніх ОСОБА_8 та ОСОБА_7, які відпочивали на простирадлі. Маючи умисел на заволодіння майном останніх, ОСОБА_3 та ОСОБА_4 вступили в попередню змову, спрямовану на вчинення розбійного нападу. Реалізуючи злочинний умисел, близько 23.10 год. підійшли до ОСОБА_8 і ОСОБА_7 ззаду й раптово напали на ОСОБА_7, завдаючи йому ударів руками та ногами по різних частинах тіла та голові, чим заподіяли останньому легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я. Після чого ОСОБА_3 та ОСОБА_4 заволоділи належним ОСОБА_7 та ОСОБА_8 майном, а саме срібним ланцюжком із хрестиком вартістю 300 грн та грошовими коштами в сумі 160 грн.

Водночас ОСОБА_3, погрожуючи застосуванням фізичного насильства, подолав волю до опору неповнолітньої ОСОБА_8 та вступив із нею в статеві зносини неприродним способом[7].

На етапі безпосереднього вчинення насильства злочинці діють згідно із заздалегідь розподіленими ролями. Вони заманюють неповнолітнього або нападають на нього; доставляють його до безлюдного місця; пригнічують волю до опору шляхом психічного або фізичного насильства (приводять до безпорадного стану) та вчиняють насильницькі дії статевого характеру. До або після вчинення злочину додатково вчиняють щодо потерпілого інше кримінально каране діяння (наприклад, убивство, заповдіання різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, розбій тощо).

Потерпілий у момент учинення насильства найчастіше не чинить фізичного опору, а навпаки, з огляду на раптовість нападу, не опирається.

Після вчинення кримінального правопорушення злочинці вчиняють дії з приховання слідів і своєї причетності до статевого насильства щодо неповнолітнього, а також інших злочинів, учинених щодо нього. З цією метою злочинці вживають таких заходів: швидке залишення місця події; висловлювання різних погроз щодо фізичної розправи, а також реалізація цих погроз; приховання або знищення знарядь і засобів учинення злочину; збут викраденого в потерпілого майна; вплив на потерпілого, його законного представника, свідків із метою досягнення їх відмови від заяви про насильство та інший супутній злочин.

4. Насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене серійним гвалтівником.

Оскільки злочинні діяння суб'єкта мають серійний характер, він діє за аналогією з першим учиненим ним злочином. Злочинець, який учинив перший насильницький статевий злочин і залишився не викритим, відчуючи свою безкарність, прагне вчинити наступні злочини за тією самою схемою, удосконалюючи власні дії, набуваючи тим самим досвіду злочинної діяльності.

Так, восени 2011 р. у вечірній час ОСОБА_12 на автовокзалі міста Івано-Франківськ познайомився з безпритульним малолітнім ОСОБА_2, заманив його до власного

помешкання, де, діючи умисно, із застосуванням фізичного насильства проти волі потерпілого вступив із ним у статеві зносини неприродним способом.

До того ж, у жовтні 2014 р. ОСОБА_12 у місті Івано-Франківськ поруч із супермаркетом «Сільпо», розташованим по вул. Дністровська, 3, познайомився з безпритульним малолітнім ОСОБА_4 та насильно привіз його до власного помешкання, де, діючи умисно, із застосуванням фізичного насильства проти волі потерпілого вступив із ним у статеві зносини неприродним способом.

14 березня 2015 р. ОСОБА_12 у центральній частині міста Івано-Франківськ познайомився з малолітнім ОСОБА_3, обманом заманив до власного помешкання, де утримував його поза згодою на це тривалий час – із 14 до 24 березня 2015 р. Використовуючи безпорадний стан малолітнього ОСОБА_3, коли останній спав, зв'язував йому руки та вступав із ним у статеві зносини неприродним способом[8].

Здебільшого серійні гвалтівники готуються до вчинення статевого насильства, але іноді, за«сприятливого» збігу обставин, злочин може бути вчинено і без ретельної підготовки.

Під час підготовки злочинець цілеспрямовано шукає жертву для вчинення злочинного діяння, маючи уявний образ дитини. Ураховуючи значну кількість безпритульних дітей, злочинець може вистежувати майбутню жертву в місцях, де вони зазвичай збираються (вокзали, недобудови, звалища тощо). Після того, як дитина потрапляє до поля його зору, спостерігає за нею (з метою встановлення часу, коли дитина повертається додому зі школи, маршруту її прямування; часу, коли вона залишається наодинці; де і з ким проводить вільний час; робочого графіку матері (або обох батьків) тощо); заздалегідь добирає знаряддя та засоби вчинення злочину; визначає місце й час його вчинення, шляхи відходу та приховування слідів.

Визначивши майбутню жертву, злочинець може налагодити з нею психологічний контакт (знайомиться, здобуває довіру, пропонує провести разом час, підвезти до потрібного

місця, пригощає цукерками, запрошує в гості тощо). Дитина, ні про що не підозрюючи, вступає в контакт зі своїм гвалтівником, провокуючи його власною поведінкою, погоджуючись на пропозиції. Коли гвалтівник бачить, що між ним і дитиною склалися довірчі стосунки, заманує її до заздалегідь підготовленого місця, психологічно готує потерпілого (розмовами на сексуальні теми, «випадково» залишеними в кімнаті журналами з порнографічним змістом, торканням інтимних місць дитини, розгляданням її статевих органів тощо), а в окремих випадках, придушивши волю до опору неповнолітнього шляхом психічного чи фізичного насильства, учиняє зґвалтування або насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

Після завершення злочину гвалтівник намагається швидко покинути місце, де було вчинене насильство, висловлює жертві різні погрози фізичною розправою або навіть приводить їх до виконання (аж до вбивства); знищує сліди злочину як на собі, так і на потерпілому; приховує або знищує знаряддя та засоби злочину тощо.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що відомості про способи вчинення насильницьких злочинів проти статевої недоторканості неповнолітніх є необхідною передумовою їх розслідування. Зокрема, за способом учинення насильницького статевих злочину можна висунути окремі версії щодо особи злочинця, оскільки конкретним способом його вчинення притаманні певні механізми утворення слідів, з'ясування яких у процесі розслідування дають змогу дійти висновку про особу злочинця (наявність професійних навичок, фізичні дані, психологічні риси). Отже, питання щодо визначення способу вчинення насильницьких злочинів проти статевої недоторканості неповнолітніх має суттєве як теоретичне, так і практичне значення та є ключовим у формуванні криміналістичної характеристики цих злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кайгородова О. С. Расследование грабежей и разбоев, совершенных несовершеннолетними (по материалам Уральского и Сибирского регионов) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Кайгородова Ольга Сергеевна. – Тюмень, 2006. – 193 с.

2. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Харьков : Юрид. ин-т, 1985. – 93 с.

3. Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений: криминологические и криминалистические проблемы / В. Ф. Зудин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. – 187 с.

4. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. / за ред. В. Ю. Шепітька. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – Київ : Ін Юре, 2010. – 496 с.

5. Вирок Козятинського міськрайонного суду Вінницької області [Електронний ресурс] // Справа № 1-179/10. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48366896>. – Назва з екрана.

6. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва [Електронний ресурс] // Справа № 2601/23582/12. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30738303>. – Назва з екрана.

7. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва [Електронний ресурс] // Справа № 755/29198/14-к. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51810159>. – Назва з екрана.

8. Вирок Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області [Електронний ресурс] // Справа № 346/2831/15-к. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54976187>. – Назва з екрана.